

УДК 1(091)+130.2 "М.О. Бердяєв"

АСПЕКТИ СПРИЙНЯТТЯ ПОНЯТТЯ "UNGRUND" У ФІЛОСОФСЬКОМУ ВЧЕННІ М. О. БЕРДЯЄВА

ГАННА САВОНОВА,

аспірант Слов'янського державного педагогічного університету

У статті розглянуто специфіку сприйняття поняття "Ungrund" у філософському вченні М. О. Бердяєва. Проведені порівняльні паралелі теоцентристських ідей Я. Бьоме та М. Бердяєва, розкриваються поняття безосновності Бога й свободи. Аналізується нове розуміння ідеї добра і зла, що склалось у філософії свободи М. Бердяєва. Установлено, що диференціація безосновної свободи виступає головним імпульсом для усвідомлення всієї абсолютності свободи.

Ключові слова: *Ungrund, свобода добра, свобода зла, свобода Мега-Абсолюта, бог-хаос, бог-безодня.*

Постановка проблеми та стан її вивчення.

Свобода у філософії М. О. Бердяєва розкривається в глибокому протиріччі: свобода як істина і свобода як людська омана. Порушуючи тему абсолютної свободи, М. Бердяєв виносить свободу за рамки християнського уявлення про створення світу. Саму ідею безмежності свободи філософ знаходить у німецькому містицизмі. При цьому російський філософ, вилучаючи поняття "Ungrund" як поняття безосновного, не наслідує традиції німецького містицизму, а виводить його за рамки теоцентристських міркувань, не тільки поглиблюючи поняття Бога, але також і поняття свободи.

Тема філософії свободи в екзистенціальному вченні М. О. Бердяєва ретельно вивчалася й вивчається такими дослідниками, як С. О. Титаренко, В. В. Сербиненко, В. Л. Петрушенко, М. О. Ожеван, В. В. Лях та інші. Однак саме поняття "Ungrund" у філософії М. Бердяєва видається нам маловивченим, а тому потребує ретельного аналізу.

Метою статті є розкриття аспектів сприймання поняття "Ungrund" у філософії М. Бердяєва.

Виклад основного матеріалу. Німецькі релігійні містики пропагували свій особливий теоцентризм, що виникає з пантеїзму й пошуку шляхів наближення людини до Бога через надрозумові самоспоглядання. Особливу вагу містицизм мав для М. Бердяєва тому, що, на відміну від схоластів, містики займалися пошуком передіснування Бога, а не обмежувалися тільки даністю Бога. Німецький містик Я. Бьоме вніс у філософію ідею про безособовість Бога до моменту створення людини. Я. Бьоме був революціонером у розумінні біблійних істин. Його ідеї суперечили офіційним догматам усіх християнських конфесій, тому що він не тільки захоплювався пантеїзмом, а також зробив висновок, що наявність зла у світі підтверджує свободу людини. Але не можна сказати, що містицизм Я. Бьоме детермінував філософські погляди М. Бердяєва. Слідом за дослідниками творчого симбіозу ідей Я. Бьоме у філософії М. Бердяєва, спробуємо провести порівняльний аналіз основних ідей німецького й російського філософів.

У першу чергу впадає в око християнська спрямованість обох учень. Я. Бьоме у своєму творі "Аврора, або Ранкова зоря у сходженні", використовуючи біблійні тексти, доступні йому знання алхімії й астрономії, описує створення природи, людини, ангелів, пояснює сутність Бога, якість основних компонентів природи, створення планет сонячної системи. Фактично містик займається поясненням коротко описаного в Бутті створення світу. Причиною такого уважного вивчення створення світу є пошук джерел зла. Центральною проблемою його філософії є тема добра і зла, яку він намагається вирішувати в теологічній манері. Проникнення й перебування Бога в усьому натрапляє на проблему наявності зла у світі. Я. Бьоме, обґрунтовуючи непричетність Бога до появи зла у світі, шукає інші зовнішні причини, над якими Бог не владний. "Ти не повинен думати, що тому в Богові кипить і зло, і добре; але сам Бог є добро й від добра має також ім'я - торжествуючої, вічної радості: але тільки всі сили виходять від Нього, які ти можеш відкрити в природі і які є у всіх речах" [1]. Зовнішньою причиною проникнення зла у світ є Люцифер, саме він живить злим соком плоди-людей дерева-світу, спричиняючи ситуацію, коли люди відходять від Божих законів і дозволяють панувати злу. "Іншими словами, коли піднімає людина дух свій у Божество, то наповнюється вона Духом Святим; а коли дає вона духу своєму опуститися в цей світ, у хіть зла, то панує в ній диявол і пекельний сік" [2]. Так, безсумнівно, компонент свободи в пануванні зла над світом наявний. Людина вільна робити вибір між злом і добром, але свободою володіє й Люцифер, утім, як і всі ангели.

М. Бердяєв також зіштовхується з проблемою обґрунтування непричетності Бога до проникнення зла у світ, але, на відміну від Я. Бьоме, іде від противного. Оскільки має на меті не розшифрувати Святе Писання для читача, а знаходити в ньому підтвердження своїх думок. Для М. Бердяєва важливою темою всієї його творчості є тема свободи. Якщо Я. Бьоме обґрунтовує наявність добра і зла у світі свободою, то М. Бердяєв не тільки вказує на свободу як першопричину добра і зла, але й

детермінує свободу наявністю добра і зла. М. Бердяєв виправдує не тільки Бога, але й свободу, перекладаючи усю провину за проникнення зла в буття на людину. Філософ вважає, що свобода є посудиною для добра і зла, сама ж свобода не здатна проводити аналогії. Ця прерогатива належить людині, і тільки вона через акт пізнання здійснює поділ добра і зла.

Для Я. Бьоме свобода не стає первинною. Ідея Ungrund формується у філософії Я. Бьоме як передвістя Бога. Я. Бьоме не обмежує Бога в його всемогутності. Бог вічний і передвічний, він був в Ungrund, і ніщо було в Бозі, усі речі мають божественний корінь, Бог є вічне світло, що виходить із тьми нічого. "Ти не думай, начебто Бог стоїть і рухається в небі й над небом, як якась сила і якість, що не має в собі ані розуму, ані знання, як сонце. ...Ні, Батько не такий: Він усемогутній, всепрямудрий, всезнаючий, всевидючий, що все чує, усе відчуває, усе сприймає, усе вкушає. Бог у собі самому лагідний, привітний, любовний, милосердний і радісний, сама радість. Але Він від вічності й до вічності перебуває незмінним, Він ще ніколи не змінився у своїй істоті й у всю вічність ніколи не змінився" [3]. Бог створив природу і все в природі, створив людей, тварин, ангелів. Уся природа перебуває в Бозі й у всьому, що оточує людину, та в самій людині є Бог. Але природа несе в собі добро і зло. Зло, як стверджує Я. Бьоме, завжди було суперником добра. Філософ-містик слідом за схоластиками відповідальність за наявність зла у світі перекладає на Люцифера й людину, що впускає його у свою душу. Але однаково залишається не зовсім зрозумілим, чому тоді творець природи Бог не відповідає за наявність зла у світі. Якщо Бог може творити тільки добро, виходить, він уже не всемогутній, якщо Бог - творець усього, то він і творець свободи, якщо уявити собі, що Бог творець тільки свободи добра, то тоді повинен бути і творець свободи зла, але в будь-якому разі свобода добра або свобода зла - це недосвобода, обмежена свобода.

М. Бердяєв обмежує Бога в його могутності наявністю споконвічної свободи. Ідея добра і зла полягає у свободі-хаосі. Бог творить буття не із себе, а зі свободи, а тому не може обмежувати свободу своїх створінь. М. Бердяєв проти пантеїзму, він вважає, що Бог не може перебувати в природі, він не є творцем занепаляючого об'єктивного світу, інакше він мав би відповідати за наявність зла в ньому. Тоді Бог був би не тільки Богом істини, добра й справедливості, але також і Богом неправди, зла, обману. Бог розкриває себе у світі есхатологічним способом, через віяння, не доступні предметненню. Існування Бога жодним чином не обмежує людину. М. Бердяєв згодний із Я. Бьоме в тому, що людина прагне до Бога, Бог є свобода людини для боротьби зі злом. "Можна сказати, що існування Бога є хартією вільностей людини, внутрішнім її виправданням у боротьбі з природою й суспільством за свободу. Гідність людини в тому, щоб не підкорятися тому, що нижче за неї. Але для цього має існувати те, що вище за неї, хоча й не поза нею і не над нею" [4].

У поняття *Ungrund*, хоч і запозичене М. Бердяєвим у Я. Бьоме, філософ вкладає дещо інший зміст. Для Я. Бьоме *Ungrund* було Богом, щоправда, позбавленим своїх божественних визначень, адже до створення розумних істот визначати бога як Бога було нікому. Ungrund - це вічний бог, безликий. Ство-

рюючи світ, бог-безодня отримує реальні риси всемогутнього й невидимого бога. Для М. О. Бердяєва поняття Ungrund несе відразу чотири значеннєві навантаження. Розглянемо всі чотири варіанти Ungrund у філософії М. Бердяєва.

1. Ungrund - це Хаос свободи, у якому закладені ідеї всього. "Свобода укорінена в ніщо, у меоні, вона і є *Ungrund*" [5]. Як у Я. Бьоме основою всього існуючого є Бог, так і в М. Бердяєва все, у тому числі божественне, виходить із Хаосу свободи, вічної безодні Абсолютної дикої свободи. Хаос свободи - це першооснова всього суцього з усім необхідним для створення світу, але абсолютна свобода, що самостійно не творить, усього й нічого. Хаос свободи не володіє ні любов'ю, ні творчим імпульсом, а може тільки перетворювати завдяки божественній і творчій енергії. У Хаосі свободи немає впорядкованості: добро і зло, все і ніщо, рух і спустошення в ній перемішані: "Ungrund потрібно розуміти насамперед як свободу - свободу в пітьмі" [6].

2. Ungrund - це безособовий бог-хаос. Уперше М. Бердяєв визначає Ungrund як божественне Ніщо у своїй праці "Сенс творчості", де він задається питанням про походження любові й творчості. "Божество (Gottheit Екхарта й Ungrund Бьоме) глибше за Бога-Батька, Сина й Духа. Але у світі перекинута Божество троїсте, триіпостасне. І весь диференційований, множинний світ є одкровення Божества" [7]. Бог-хаос, як і свобода-хаос, безособовий, але він сповнений енергії любові й творчості, а тому може перетворювати й себе, і свободу-хаос.

3. Ungrund - космічна свобода, перетворена богом-хаосом. Цей перший етап перетворення хаотичної свободи виражається у відділенні свободи від несвободи. Таким способом М. Бердяєв намагався розв'язати проблему створення занепаляючого ангела-демона Богом і ліквідувати навіть непряму причетність Бога до появи зла не тільки реального, винуватицею якого була безпосередньо людина, але навіть ірреального, до появи якого людина не могла бути причетна через те, що вона виникла після першого етапу перетворення свободи. Ідея безликого демона-руйнівника споконвіку була присутня у свободі як необхідний протилежний елемент божественної частки творчої доброти.

4. Ungrund - це гармонізована божественною любов'ю й творчим усвідомленням своєї заглибленості у свободу людини свобода майбутнього надреального світу. Гармонізована свобода - це новий етап перетворення свободи спільними зусиллями Бога й людини. Перший етап перетворення свободи-хаосу на космічну свободу відбувається тільки Богом, але для подальшого творіння свободи Бог має потребу в сумарній енергії людської свободи й людської творчості. У процесі есхатології буття космічна свобода буде перетворена на гармонійну свободу любові.

Ідеї Я. Бьоме вплинули на ідею онтології свободи М. О. Бердяєва, про що й сам філософ не раз згадає. "Були роки, коли для мене набув особливого значення Я. Бьоме, якого я дуже полюбив, багато читав і про якого потім написав декілька етюдів" [8]. Відразу М. Бердяєв додає: "Але помилково зводити мої думки про свободу до бьомівського вчення про Ungrund'е. Я трактую Ungrund Бьоме як первинну добуттеву свободу. Але в Бьоме вона у Бозі, як Його темне начало, у мене ж поза Богом" [9].

Божественний Ungrund у творчості М. Бердяєва не має закінченої божественної форми. Причина

цього не тільки у відсутності людини - як важливого свідка особистісного Бога, але й у розпорошеності божественної енергії, якою володіє не тільки бог-хаос, але й свобода-хаос. Важливо підкреслити, що свобода-хаос в уявленні М. Бердяєва є Мега-Абсолютом, що має все, у тому числі й божественну енергію, і діявольську порожнечу несвободи. Космічна свобода, перетворена божественною енергією, також є абсолютною свободою (чим і пояснюється наявність у ній як добра, так і зла), але одночасно вона лише частина передкосмічної свободи Мега-Абсолюту. Філософ упевнений, що воля не може бути абсолютною, якщо в ній не буде джерел і повної її протилежності - несвободи. Наявність несвободи у свободі також є одним із доказів існування передвічної свободи Мега-Абсолюту. "В основі світу лежить ірраціональна свобода, що йде вглиб безодні. У глибині світу лежить безодня, і з неї пллються темні потоки життя. Усі можливості приховані в цій безодні. Ця бездонна, попередня всьому добру й усякому злу п'їтьма буття не може бути доконечно й без залишку раціоналізована, у ній завжди приховані можливості припливу нових непросвітлених енергій. Світло Логосу перемагає п'їтьму, космічний лад перемагає хаос, але без безодні п'їтьми й хаосу, без нижньої нескінченності немає життя, немає волі, немає рації процесу, що відбувається. Свобода закладена в темній безодні, у ніщо, але без волі немає рації в тому процесі, що відбувається. Свобода породжує зло, як і добро. Тому зло не заперечує існування смислу, а підтверджує його" [10]. Свобода не може бути абсолютною, якщо вона має тільки позитивний характер і не визнає негативного. Але космічна свобода як частина передкосмічної свободи-хаосу не містить у собі ані поняття Абсолютного ірраціонального зла, яким є нестворений диявол-хаос несвободи й руйнування, ані поняття Абсолюту творчого добра, яким є бог-безодня.

Бог-Ungrund, перетворює себе на бога-безодню, а передкосмічну Свободу-Ungrund на космічну свободу. Свобода передкосмічного хаосу перетворює на космічну свободу ніщо і несвободу нічого. Космічна свобода й несвобода нічого є силами, що врівноважують небуття. Космічна свобода як фундамент усього стає об'єктом творчих пошуків як самого Бога, так і створеної ним із божественної свободи й космічної свободи людини. Космічна свобода як цілком самостійна частина перетвореної свободи-хаосу є не тільки об'єктом для творчості, але й суб'єктом взаємовідносин між Богом і людиною. Головною особливістю космічної свободи є наявність у ній добра і зла. Несвобода нічого являє собою Царство диявола як Абсолюту зла. Протиположною Царству несвободи диявола є Царство Бога - Абсолюту добра.

Середньовічна християнська й містична традиції філософії дозволили М. Бердяєву визначити, що камінь спотикання теодицеї - в наявності свободи в людини. М. О. Бердяєв відкинув ідею патристики про наявність зла у світі як про недолік добра та ідею мистиків про ілюзії зла-тьми, необхідної для кращого сприйняття Бога-світла. Зло для російського філософа було реальною надреальністю, передвічною порожнечою обману, схожою на ту душевну порожнечу, що виникає в кожній уведеної в оману людини. Божественна енергія була споконвічно укладена в Ungrund хаотичної волі, тобто божествен-

на сутність існувала споконвічно, але тільки як компонент Ніщо. М. Бердяєв не відмовляється повністю від християнського створення Всесвіту Богом, але вносить у нього свої корективи, відзначаючи, що Бог дійсно Творець усього сущого, у тому числі й волі, але Творець тільки тому, що йому було із чого творити. Бог створив божественну свободу з первинної нествореної свободи, з якої він і сам створився як суще, став образом Бога. Свобода як передкосмічний Хаос є Мега-Абсолютом свободи у філософії М. Бердяєва і являє собою конгломерацію свободи як усієї космічної гармонії і несвободу як невтримного хаосу. Свобода як передкосмічний Хаос являє собою нульову точку відліку всьому Всесвіту. Під впливом творчої енергії, божественної свободи безособового бога, свобода-хаос трансформується в космічну свободу Ungrund. Космічна свобода - упорядкована частина передкосмічної свободи-Ungrund, але частина передкосмічної свободи, що не підлягає упорядкуванню в силу своєї природи, стає несвободою хаосу нічого.

М. Бердяєв визначає Бога-Ungrund як Бога-безодню, сповненого творчою енергією, здатного проникнути у Свободу-Хаос й упорядкувати її. Водночас Бог як божественна свобода виявляється включеним у свободу-хаос, а тому до початку перетворення передкосмічної свободи безособовий бог не був єдиною сутністю. Тому на початку першого акту творення свободи-хаосу Бог стає єдиною сутністю, перетворюється на Бога-Творця. Він відокремлює космічну свободу Ungrund від несвободи хаосу, які є дзеркально протилежними компонентами однієї й тієї ж Абсолютної передкосмічної свободи. "Таємниця свободи є також і таємницею творчості. Але в ній укладена також і можливість рабства, ця можливість укладена в непросвітленій свободі, у свободі до могутності й володарювання. В основі світового життя лежать акти первинної свободи, але вони пов'язані з космічним цілим, вони не ізолювані" [11]. Космічна свобода й несвобода хаосу не можуть існувати одна без одної, будучи єдиною сутністю, але вони також не можуть не ворогувати одна з одною, будучи повністю протилежними. Творення буття походить із космічної свободи Ungrund. Космічна свобода не може розрізняти добро і зло, споконвічно присутні у свободі. Свободою пізнання володіє людина - творіння Бога з космічної свободи. Бог також не пізнає добро і зло, тому що він не причетний до появи зла. "Перво-Божество, Божественне Ніщо - по той бік добра і зла, світла і тьми. Божественні Ungrund - до виникнення, у вічності Божественної троїчності. Бог породжує, реалізує себе з Божественного Ніщо" [12]. Божественна енергія - винятково добра енергія. Бог у М. Бердяєва обмежений рамками божественної свободи, він може творити тільки добро, тому що божественна енергія і є абсолюту добра.

Висновки

Необхідно відзначити специфічність і суперечливість процесу формування космічної свободи й несвободи хаосу у філософії М. О. Бердяєва. Диференціація свободи, що виникає на першому етапі перетворення волі, стає необхідною умовою для виникнення буття. У той же час процес диференціації свободи в М. Бердяєва стає головною умовою можливості усвідомлення людиною своєї заглибленості у свободу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бёме Я. Аврора, или Утренняя зоря в восхождении / Я. Бёме. - СПб. : Азбука, 2000. - С. 245.
2. Указ. праця. - С. 246.
3. Указ. праця. - С. 11-12.
4. Бердяев Н. А. Царство Духа и царство Кесаря // Дух и реальность / Н. А. Бердяев. - М. : АСТ, Харьков : Фолио, 2006. - С. 585.
5. Бердяев Н. А. Опыт эсхатологической метафизики : Творчество и объективация // Дух и реальность / Н. А. Бердяев. - М. : АСТ, Харьков : Фолио, 2006. - С. 461.
6. Там само.
7. Бердяев Н. А. Смысл творчества : Опыт оправдания человека / Н. А. Бердяев. - М. : ООО "Издательство АСТ" ; Харьков: "Фолио", 2004. - С. 279.
8. Бердяев Н. А. Самопознание / Н. А. Бердяев. - М. : Книга, 1991. - С. 101.
9. Там само.
10. Бердяев Н. А. Философия свободного духа / Н. А. Бердяев. - М. : Республика, 1994. - С. 113.
11. Бердяев Н. А. Истина и откровение / Н. А. Бердяев. - СПб. : Изд-во Русского Христианского гуманитарного института, 1996. - С. 68.
12. Бердяев Н. А. Опыт эсхатологической метафизики : Творчество и объективация // Дух и реальность / Н. А. Бердяев. - М. : АСТ, Харьков : Фолио, 2006. - С. 461.

H. Savonova

ASPECTS OF PERCEPTION CONCEPT "UNGRUND" IN PHILOSOPHICAL STUDIES
M. BERDIAEV

In this article is speaking about the specific of perception the concept "Ungrund" in philosophical studies of M.O.Berdiaev. There is also a comparison of J.Beme's teo-of-centre concept doing on about concept of God's and Freedom's unfoundation. In this article it is analyzed new understanding of concepts of Evil and Good that had composed in N.Berdiaev's philosophy of Freedom. It is ascertained that differentiation of unfoundation Freedom that is main impulse for understanding the whole positiveness of Freedom.

Key words: *Ungrund, the Freedom of Good, the Freedom of Evil, the Freedom of Mega-Absolute, the God-chaos, the God-abuss.*

© Г. Савонова

Надійшла до редакції 23.08.2012

УДК 168.522.001.8

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК СВІТОГЛЯДНИХ ПАРАДИГМ
В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

ВОЛОДИМИР ФЕДЬ,

*доктор філософських наук, професор кафедри естетики, історії та культури
Донбаського державного педагогічного університету*

У статті теоретично осмислюється взаємозв'язок міфологічної, релігійної та наукової парадигми у витоках української духовності. Робиться висновок про те, що парадигми взаємодіяли на основі взаємодоповнення світоглядних основ, умови якого диктував історичний час.

Ключові слова: *світоглядна парадигма, світоглядна традиція, культуротворчість, буття, язичництво, православ'я.*

Постановка проблеми та стан її вивчення. Становлення сучасної української культурної парадигми неможливе без усвідомлення логіки розвитку та взаємодії універсальних світоглядних парадигм, у контексті яких розвивається українська культура. Проблема парадигми в науці вперше була поставлена Г. Бергманом і набула розвитку у творчості Т. Куна. Питання парадигмалістики культурних форм досліджено сучасними російськими (Н. Бакач, А. Кармін та ін.) і вітчизняними вченими в становленні: мистецьких парадигм та їх змін (Д. Кучерук,

В. Личковах), сучасної світоглядної парадигми (В. Пазенок), медіально-мережевої парадигми (О. Соболю), ціннісних парадигм (С. Уланова).

Проте виокремлені параметри парадигмальної проблематики не досліджувались у взаємообумовленості своїх складових в українському контексті. Авторський підхід полягає в систематизації різноманіття парадигмальної динаміки культури, виходячи з основних типів світогляду, зокрема виділяється міфологічна, релігійна й наукова світоглядна парадигма.

№ 5 (119) вересень-жовтень 2012 р.